

УКРАЇНСЬКЕ ПРАВОЗНАВСТВО: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

УДК 342.725

МОВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ В РЕФОРМУВАННІ ГАЛУЗІ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Биковець О.І.

Білоцерківський національний аграрний університет

В статті розглянуто правові засади мови освітнього процесу в Україні, застосування мови національних меншин в освітньому процесі навчальних закладів в Україні. Автором проаналізовано мовну статтю Закону України «Про освіту» на предмет її відповідності Конституції України та міжнародним нормам. Автором надано пропозиції по вдосконаленню чинного законодавства, яке регламентує освітній процес в Україні задля досягнення справедливого балансу між захистом прав національних меншин, з одного боку, та збереженням державної мови як інструменту єднання суспільства, з іншого боку.

Ключові слова: державна мова, мова освітнього процесу, мова національних меншин, реформа галузі освіти.

Постановка проблеми. Мова є найважливішим засобом людського спілкування та інтелектуального розвитку особистості, визначальною ознакою держави, безцінною і невичерпною скарбницею культурного надбання народу.

Історичний досвід більшості європейських народів свідчить про те, що мова як важливий показник національної ідентичності була і залишається об'єктом державної підтримки та регулювання.

Враховуючи і історичні передумови і конституційні засади функціонування та розвитку державної мови в Україні, включаючи офіційне тлумачення статті 10 Конституції України Конституційним Судом України, мові освітнього процесу була приділена особлива увага. У процесі тривалого обговорення, у тому числі у спеціально створеній для цього робочій групі за безпосередньої участі представників національних меншин, була напрацьована і в кінцевому рахунку проголосована Верховною Радою України редакція статті 7 Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 року № 2145-VIII, який набрав чинності 28.09.2017 року.

Дана редакція мовної статті Закону України «Про освіту» викликала багато дискусій, в тому числі за межами України. Також висловлюється думка про те, що стаття 7 нового Закону України «Про освіту» звужує зміст та обсяг прав національних меншин на навчання чи вивчення рідної мови, оскільки статтею 6 Закону України «Про національні меншини в Україні» закріплено державне гарантування всім національним меншинам права на національно-культурну автономію: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят, сповідування своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів

та будь-яку іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різних аспектів мовної політики в галузі освіти присвячені праці багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців, серед яких Б. Ажнюк, Ю. Бахарев, Р. Белл, Л. Булаховський, Е. Вайнінг, М. Вашуленко, І. Вихованець, К. Ганді В. Демченко, С. Єрмоленко, А. Загнітко, В. Кононенко, М. Кочерган, В. Лизанчук, Л. Мацько, В. Німчук, Л. Пал, К. Погорєлая, В. Радчук, О. Сербенська, О. Ткаченко, Д. Тухватулліна, І. Фаріон, А. Фомін, В. Чапленко, А. Швейцер, М. Шульга, І. Ющук та інші.

Серед останніх наукових праць з питання української мови в системі вдосконалення освітнього процесу є праця О.Б. Ланських, з питання освіти національних меншин – праця Л. Чорної, М. Зеркаль та інших, з історичних аспектів розвитку освіти національних меншин – праця А. Кузьменко, з питань формування та реалізації державної мовної політики в галузі освіти – праця І.П. Лопушинського.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Мовна ситуація в галузі освіти України, незважаючи на прогресивні кроки уряду в напрямку євроінтеграції і державотворення, продовжує залишатися напруженою, характеризується низкою негативних явищ, зокрема на міжнародній арені, та потребує деталізації особливості використання мов на кожному рівні освіти у спеціальних Законах України з метою зняття напруження в середовищі національних меншин в Україні.

Мета статті. Метою даної статті є розгляд правових засад мови освітнього процесу в Україні та застосування мови національних меншин в освітньому процесі навчальних закладів в Україні. А також здійснити аналіз статті 7 Закону України «Про освіту» на предмет її відповідності Конституції України та міжнародним нормам.

Виклад основного матеріалу. Чинною редакцією статті 7 вищевказаного закону передбача-

ється, що мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова.

Держава гарантує кожному громадянину України право на здобуття формальної освіти на всіх рівнях (дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої), а також позашкільної та післядипломної освіти державною мовою в державних і комунальних закладах освіти.

Особам, які належать до національних меншин України, гарантується право на навчання в комунальних закладах освіти для здобуття дошкільної та початкової освіти, поряд із державною мовою, мовою відповідної національної меншини. Це право реалізується шляхом створення відповідно до законодавства окремих класів (груп) з навчанням мовою відповідної національної меншини поряд із державною мовою і не поширюється на класи (групи) з навчанням українською мовою.

Особам, які належать до корінних народів України, гарантується право на навчання в комунальних закладах освіти для здобуття дошкільної і загальної середньої освіти, поряд із державною мовою, мовою відповідного корінного народу. Це право реалізується шляхом створення відповідно до законодавства окремих класів (груп) з навчанням мовою відповідного корінного народу України поряд із державною мовою і не поширюється на класи (групи) з навчанням українською мовою.

Особам, які належать до корінних народів, національних меншин України, гарантується право на вивчення мови відповідних корінного народу чи національної меншини в комунальних закладах загальної середньої освіти або через національні культурні товариства.

Заклади освіти забезпечують обов'язкове вивчення державної мови, зокрема заклади професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти – в обсязі, що дає змогу провадити професійну діяльність у вибраній галузі з використанням державної мови.

Особам, які належать до корінних народів, національних меншин України, іноземцям та особам без громадянства створюються належні умови для вивчення державної мови.

За бажанням здобувачів професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти заклади освіти створюють можливості для вивчення ними мови корінного народу, національної меншини України як окремої дисципліни.

Особливості використання мов в окремих видах та на окремих рівнях освіти визначаються спеціальними законами.

На думку окремих представників українського соціуму, а також міжнародної спільноти остання чинна редакція мовної статті Закону України «Про освіту» призведе до звуження змісту та обсягу прав національних меншин на навчання чи вивчення рідної мови.

Подібним висловлюванням щодо звуження змісту і обсягу прав національних меншин вказаною мовною нормою Закону «Про освіту» можна заперечити, звернувшись до конституційних та міжнародних норм.

Так, відповідно до статті 22 Конституції України «права і свободи людини і громадянина, за-

кріплені цією Конституцією, не є вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод».

Згідно з частиною 5 статті 53 Конституції України громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства.

Відповідно до статті 92 Конституції виключно законами України визначаються: права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина; права корінних народів і національних меншин; порядок застосування мов тощо. Отже, Конституція України наділила Верховну Раду України виключним правом визначати Законом конкретні форми, способи і процедури забезпечення гарантій щодо «навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства».

Таким чином, за умови збереження гарантій для національних меншин як щодо навчання рідною мовою на одних рівнях освіти, так і щодо вивчення рідної мови на інших рівнях освіти у державних і комунальних закладах освіти не відбувається звуження змісту чи обсягу конституційного права, передбаченого у статті 53 Конституції України, у тому числі права на безоплатне здобуття дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах.

Більш того, посилення заходів, спрямованих на підвищення рівня володіння дітьми з національних меншин державною мовою, підвищує не лише їхні можливості щодо інтеграції в українське суспільство, а й збільшує обсяг конституційних прав, якими вони реально і повноцінно спроможні скористатися у суспільному житті, зокрема, «брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування» (стаття 38), «направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів» (стаття 40), «володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності» (стаття 41), «право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується» (стаття 43) тощо. Це лише невеликий обсяг конституційних прав, повна реалізація яких залежить від рівня володіння державною мовою.

Також варто зазначити, що нормативно-правові акти підлягають оприлюдненню державною мовою в офіційних друкованих виданнях. Таким чином, громадянин України, який не володіє на належному рівні державною мовою не може навіть реалізувати своє конституційне «право знати свої права та обов'язки» (стаття 57), але при

цьому може бути притягнутий до юридичної відповідальності, адже згідно зі статтею 68 Конституції України «незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності».

Згідно з частиною 2 статті 3 Конституції України «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави».

Стаття 7 Закону України «Про освіту» повністю відповідає нормам міжнародного права, зокрема вимогам Рамкової конвенції про захист національних меншин, ратифікована Законом України від 09 грудня 1997 року № 703/97, згідно якої «Сторони зобов'язуються створити особам, які належать до національних меншин, рівні можливості для доступу до освіти всіх рівнів» (частиною 3 статті 12). Створюючи передумови для оволодіння дітьми з національних меншин державною мовою на достатньому рівні, Україна вирівнює можливості громадян України незалежно від національної приналежності у доступі до здобуття вищої освіти на конкурсних засадах.

Крім того відповідно до статті 13 Рамкової конвенції «Сторони визнають за особами, які належать до національних меншин, право створювати свої власні приватні освітні та учбові заклади і керувати ними. Здійснення цього права не накладає жодних фінансових зобов'язань на Сторони». Закон «Про освіту» визнає право будь-яких фізичних та юридичних осіб створювати приватні заклади освіти, визначає, що «зклади освіти всіх форм власності мають рівні права і обов'язки у провадженні освітньої діяльності відповідно до законодавства», а також вимагає від Уряду та органів місцевого самоврядування забезпечувати «рівні умови розвитку закладів освіти всіх форм власності».

Згідно з пунктом 1 статті 14 Рамкової конвенції «Сторони зобов'язуються визнати за кожною особою, яка належить до національної меншини, право вивчати мову своєї меншини». Таке право не лише визнається в Україні, але й гарантується та забезпечується державою у закладах освіти всіх рівнів.

«У місцевостях, де традиційно проживають особи, які належать до національних меншин, або де вони складають значну частину населення, у разі достатньої необхідності, Сторони намагаються забезпечити, по можливості та в рамках своїх освітніх систем, особам, які належать до цих меншин, належні умови для викладання мови відповідної меншини або для навчання цією мовою» (пункт 2 статті 14). Наразі в Україні були дозволені такі умови для навчання мовами національних меншин у місцях їх компактного проживання, які призвели до низького рівня володіння багатьма дітьми з національних меншин державною мовою. Такі незбалансовані умови навчання рідною і державною мовами не відповідають пункту 3 статті 14 Рамкової конвенції, відповідно до якого «пункт 2 цієї статті застосовується без шкоди для вивчення офіційної мови або викладання цією мовою».

Стаття 7 Закону «Про освіту» нарешті дозволяє збалансувати навчання рідною мовою поряд з вивченням державної мови на одних рів-

нях освіти та навчання державною мовою поряд з вивченням рідної мови на інших рівнях освіти. Таким чином, Закон дозволяє у повному обсязі виконати норми Рамкової конвенції, відповідно до якої сторони створюють необхідні умови для ефективної участі осіб, які належать до національних меншин, у культурному, соціальному та економічному житті та у державних справах, зокрема тих, які їх стосуються. Знання державної мови є основною необхідною умовою для ефективної участі національних меншин у житті українського суспільства та управлінні державними справами.

Таким чином, стаття 7 Закону України «Про освіту» не лише повністю відповідає Рамковій конвенції, але й створює усі передумови для забезпечення ефективної участі національних меншин у культурному, соціальному та економічному житті українського суспільства та управлінні державними справами.

Крім того про відповідність вищевказаної норми закону свідчить і норми, які закріплені в Європейській Хартії регіональних мов або мов меншин, ратифікованою Законом України від 15 травня 2003 року № 802-IV, яка підкреслює важливість міжкультурного діалогу і багатомовності, а також вважаючи, що охорона і розвиток регіональних мов або мов меншин не повинні зашкоджувати офіційним мовам і необхідності вивчати їх.

Так, зокрема згідно з пунктом 1 статті 8 Хартії всі зобов'язання, які кожна із Сторін бере на себе стосовно освіти національних меншин, виконуються «в межах території, на якій такі мови використовуються, відповідно до стану кожної з таких мов і без шкоди для викладання офіційної мови (мов) держави».

Отже, стаття 7 Закону України «Про освіту» не лише цілком відповідає положенням Хартії, але й створює передумови для повноцінної інтеграції національних меншин в українське суспільство та припинення їх багаторічної самоізоляції за мовною ознакою.

Відповідно до пункту «а» частини 1 статті 5 Конвенції ЮНЕСКО про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти держави-учасниці вважають, що «освіта має бути спрямована на повний розвиток людської гідності і на більшу повагу прав людини і основних свобод, вона має сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма народами і всіма расовими чи релігійними групами...» Крім того за особами, які належать до національних меншин, слід визнавати право проводити власну просвітницьку роботу, включаючи підтримку шкіл, і відповідно до політики у сфері освіти кожної держави використовувати чи викладати власну мову, однак за умови, що: (i) реалізація цього права не перешкоджає особам, які належать до меншин, розуміти культуру і мову усієї спільноти і брати участь у її діяльності та не підриває національний суверенітет; (ii) стандарт освіти у таких школах є не нижчим, ніж загальний стандарт, затверджений компетентними органами, і (iii) відвідування таких шкіл є факультативним.

Таким чином, стаття 7 Закону України «Про освіту» повністю відповідає Конвенції ЮНЕСКО, оскільки має забезпечити володіння національними меншинами державною мовою на та-

кому рівні, щоб «розуміти культуру і мову усієї спільноти і брати участь у її діяльності», а також статті 34 Документу Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру Наради з безпеки та співпраці в Європі (20 червня 1990 року), якою «держави-учасниці будуть прагнути гарантувати, щоб особи, які належать до національних меншин, незалежно від необхідності вивчати офіційну мову або офіційні мови відповідної держави, мали належні можливості для вивчення своєї рідної мови або навчання своєю рідною мовою».

Україна не лише «гарантувала» національним меншинам можливість для вивчення рідної мови або навчання своєю рідною мовою, а й забезпечує реалізацію такого права у державних і комунальних закладах освіти за рахунок публічних коштів з державного та місцевих бюджетів.

Висновки і пропозиції. Враховуючи вищевикладене, можна переконливо стверджувати, що ухвалений українським парламентом Закон України «Про освіту», включно з його статтею 7, жодним чином не порушує ані Конституцію України, ані взяті Україною на себе міжнародні зобов'язання, але створює, зокрема, передумови для оволодіння дітьми з національних меншин державною мовою на достатньому

рівні, та дозволяє суттєво вирівняти як освітні шанси дітей на безоплатне здобуття вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі (стаття 53), так і збільшити обсяг конституційних прав і свобод представників національних меншин, якими вони реально спроможні будуть скористатися як громадяни України.

Окрім того з метою забезпечення «справедливого балансу між захистом прав національних меншин, з одного боку, та збереженням державної мови як інструменту єднання суспільства, з іншого боку» державі необхідно деталізувати особливості використання мов на кожному рівні освіти у спеціальних Законах України: «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про професійну (професійно-технічну) освіту», «Про фахову передвищу освіту», «Про вищу освіту» та «Про освіту дорослих». А також необхідно продовжувати докладати зусиль для розширення сфери функціонування державної мови, щоб вона розвивалася та відігравала консолідуючу роль у становленні громадянського суспільства. Послідовне вирішення мовних питань, зміцнення державного статусу української мови передбачає стимулювання процесу побудови заможної та демократичної України.

Список літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D180>.
2. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 року № 2145-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
3. Закон України «Про національні меншини в Україні» від 25.06.1992 № 2494-XII URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>.
4. Закон України «Про засади державної мовної політики» від 03.07.2012 № 5029-VI URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>.
5. Лілія Гриневич: Позиція щодо статті 7 Закону України «Про освіту» URL: <http://mon.gov.ua/content/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2017/10/31/2017.10.31-pozicziya-mon-shhodo-statti-7-zakonu.pdf>.
6. Мовна політика щодо освіти національних меншин в Україні/ Л.І. Мазурка – Стратегічні пріоритети, № 4(29), 2013 – irbis-nbuv.gov.ua.

Быковец О.И.

Белоцерковский национальный аграрный университет

КУЛЬТУРНО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ В РЕФОРМИРОВАНИИ ОТРАСЛИ ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация

В статье рассмотрены правовые основы языка образовательного процесса в Украине, применение языка национальных меньшинств в образовательном процессе учебных заведений в Украине. Автором проанализированы языковую статью Закона Украины «Об образовании» на предмет ее соответствия Конституции Украины и международным нормам. Автором даны предложения по совершенствованию действующего законодательства, регламентирующего образовательный процесс в Украине для достижения справедливого баланса между защитой прав национальных меньшинств, с одной стороны, и сохранением государственного языка как инструмента единения общества, с другой стороны.

Ключевые слова: государственный язык, язык образовательного процесса, язык национальных меньшинств, реформа отрасли образования.

Bykovets O.I.

Bila Tserkva National Agrarian University

LINGUISTIC AND LEGAL ASPECT IN REFORMING THE EDUCATION SECTOR IN UKRAINE

Summary

The article deals with the legal principles of the language of the educational process in Ukraine, the application of the language of national minorities in the educational process of educational institutions in Ukraine. The author analyzed the linguistic article of the Law of Ukraine «On Education» on the subject of its compliance with the Constitution of Ukraine and international norms. The author proposes to improve the current legislation that regulates the educational process in Ukraine in order to achieve a fair balance between the protection of the rights of national minorities, on the one hand, and the preservation of the state language as an instrument of social unity, on the other hand.

Keywords: official language, language of educational process, language of national minorities, reform of industry of education.